

19.YÜZYILDA ABD MİSYONERLERİNİN MARDİN SÜRYANİLERİNE YÖNELİK FAALİYETLERİ

ACTIVITIES OF USA MISSIONARIES TOWARDS MARDIN SYRIANS IN 19TH CENTURY

Dr.İbrahim ÖZCOŞAR*

Özet

Osmanlı topraklarında ABD misyonerlerinin çalışmaları 19.yy.da başlamıştır. ABD'nin geleceğe yönelik sömürgecilik faaliyetlerinin alt yapısını oluşturan bu çalışmaların ilk hedefi Ermeniler olmuştur. Zamanla Osmanlı coğrafyasında geniş bir alana yayılan bu çalışmalar Süryanileri de hedef kitlesi içine almıştır. Süryanilere yönelik ABD misyonlarının, Misyonerlik çalışmalarını da kullandıkları en etkin yöntem eğitim kurumları olmuştur. Bu amaçla Süryanilerin Osmanlı sınırındaki Mardin'de, büyük bir eğitim kompleksi kurulmuştur. Bu kompleks çatısında yapılan çalışmalar, Süryaniler arasında bir kısmının Protestanlaşım cemaatin bölünmesine sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Süryaniler, Misyonerlik, Mardin, ABD, 19yy

ABSTRACT

Activities of USA missionaries in Ottoman land have started in 19th century. The first target of these activities, laying foundation for imperialism, was Armenians. In time, these activities that were spread to a broad geography in Ottoman land have also targeted Syrians. USA missions' most effective method for missionary activities were educational institutes. For this reason, a big education complex was constructed in Mardin, which is near the border between Ottomans and Syrians. As a result of activities in this complex, some of the Syrians have become Protestants and the religious community has been divided.

Keywords: Syrians, Missionary, Mardin, USA, 19th

ABD Misyonerleri Osmanlı Sınırlarında

ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilk ilişkileri “*Garp Ocaklarının*” Akdeniz'deki ABD gemilerine saldırılarıyla başlamış¹ ve 19. yüzyılda ticari anlaşmalarla devam etmiştir. ABD'nin, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı üzerindeki en önemli etkisi ise ABD kökenli misyonlar aracılığıyla olmuştur.

ABD her ne kadar 19. yüzyılda sömürgeci faaliyetlerden uzak görünse de; gelecekteki sömürgecilik planlarına yardımcı olmak için çalışmalarını misyonlar aracılığıyla yapıyordu. Böylece Asya'daki sömürgeciliğinin de temellerini atıyordu². Bu amaçla Osmanlı sınırlarında çalışmaya başlayan ilk misyon, “*American Board of Commissioners for Foreign Mission*

* Öğretim Görevlisi, Mardin Sağlık Yüksekokulu.

¹ Hasan Tahsin Fendoğlu; Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerikan İlişkileri, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 178.

² Halfin; XIX. Yüzyıl'da Kürdistan Üzerine Mücadeleler, Komal Yayınları, İstanbul 1992, s.31.

(*ABCFM*)” dir. 1810 yılında Amerika’nın Boston şehrinde kurulmuş bu misyonun Anadolu’ya ayak basan ilk öncüleri Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı misyonerlerdir.1820 yılında İzmir’e gelen bu öncü misyonerler, buradan faaliyetlerinin ilk hedefi olan “*Kutsal Topraklara, Kudüs’e*” hareket etmişlerdir. Bu misyonerleri ABCFM’nin ünlü sekreteri *Rufus Anderson ile Eli Smith, William Goodell, William Schauffler, Elias Riggs, Cyrus Hamlin, Benjamin Schneider ve H.G.O. Dwight’in gezileri* takip etmiştir. Bu keşif gezileri sonrasında Osmanlı Devleti’nde hızlı bir teşkilatlanmaya girişen bu cemiyet, 1870 yılına kadar Osmanlı Devleti’nin hemen her tarafında açtığı okul, kilise, hastahane, eczahane, yetimhane, misyoner evleri ile en etkili misyon haline gelmiştir. ABCFM, 1870 yılında kurulan bir başka Amerikan misyonu “*Board of Foreign Missions of Presbyterian Church*” ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Osmanlı sınırlarında bunlarla birlikte değişik faaliyetlerde bulunan 20’ye yakın ABD kökenli misyon olmasına rağmen en etkili ABCFM olmuştur³.

ABCFM, “*İncil Ülkesi*” olarak bilinen Yakın Doğu’nun mukaddes tarihinin kapsamlı bir ihyasının yolunu açması hedefiyle “*Şark Kiliselerinin yeniden doğuşu*” gibi bir hayal kuruyor⁴, kendilerini Doğu’nun Kadim Havari Kilisesinin yeniden canlanmasında bir araç olarak görüyorlardı⁵. ABCFM, bu hayalini gerçekleştirmenin yolunu “*Kültür Protestanlığını yaymak*” olarak değerlendirmiş, bu sebeple eğitime ve okullara ağırlık vermiştir. Bu amaca yönelik, Osmanlı Devleti’nde ilk Amerikan misyoner okulu, 28 Temmuz 1824’te Beyrut’ta Hıristiyan Arap Tannus el-Haddad başkanlığında “*Syrian Protestan College*” adıyla açılmıştır. ⁶.

Amerikan misyonerleri, 19. yüzyıla kadar, Katoliklerle özdeşleşen ve genellikle din adamı olan misyoner profilinde önemli bir değişikliğe sebep olmuştur. Misyonerler artık sadece din adamları değildir. Birçoğu Amerika’nın önde gelen yüksek okullarından mezun ve sahalarında uzmanlardan oluşan (*Profesör, doktor, öğretmen, edebiyatçı, tarihçi, dilci*) olan

³ Şamil Mutlu; Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 285-286.

⁴ Hans-Lukas Kieser; Doğu Vilayetleri’nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 68.

⁵ Gabriele Yonan, Asur Saykırımı Unutulan Bir Holocaust, (Çeviren: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul 1999, s. 32.

⁶ Kocabaşoğlu, Uygur; Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, Arba Yayınları, İstanbul 1989.s. 35; M. Hidayet Vahapoğlu; Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, MEB Yayınları, Ankara 1997,s. 109.

misyonerler, buldukları bölgede kurucu vazifesi görmekte ve kendilerine yerli halktan yardımcılar yetiştirmektedirler⁷.

Amerikan kökenli misyonların, Osmanlı ülkesindeki koruyucuları 19. yüzyılın ilk yarısında İngiliz konsolosluklarıdır⁸. 1830'da Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan anlaşma ile Amerika'ya "*en ziyade müsadeye mazhar millet*" statüsü veriliyor⁹, böylelikle Amerikan misyonerleri Osmanlı sınırlarında kendi devletlerinin de siyasi gücünden yararlanma imkânı elde ediyorlardı. Bu anlaşmaya dayalı olarak bölgede gezen "*Hükümât-ı Müctemia-i Amerika Devleti*" (ABD) vatandaşlarının yol emirleri kendi konsolosluklarının adıyla verilmeye başlanıyordu¹⁰. Ancak ABD'nin bu anlaşmaya rağmen etkinliği hiçbir zaman İngiltere düzeyine ulaşmadığından ve İngiltere, Amerikalı bile olsalar, Protestan misyonerlerin çalışmalarını kendi çıkarlarına uygun bulduğundan, desteğini sürdürmüştür. 1858'de İstanbul'dan ayrılan Büyükelçi Sir Cannig, "*Amerikalı misyonerlerle birlikte Protestanlığın zaferi için mücadele ettiklerini*" belirtiyordu. Bu ilişkinin temelindeki gerçeği ABCFM'nin dış ilişkiler sekreteri Anderson şöyle belirtmekteydi. "*Bütün bunları, Tanrı sayesinde, İngiltere'nin Hindistan'da bir imparatorluğa sahip oluşu ve oraya engelsiz ulaşmak ihtiyacının ilahi gerçeğine borçluyuz*"¹¹.

ABD Misyonerlerin Mardin'e Girişi

Amerikan misyonları 1840'lara kadar yaptıkları çalışmalar sonucunda Osmanlı topraklarında, kendileri için en önemli kaynağı Ermenilerin sunduğu kanaatine varmışlardır. Bu tarihlerde Amerikan Misyonu adını "*Ermeni Misyonu*" olarak değiştirecek kadar Ermeni odaklı hale gelmiştir¹². ABCFM'nin Ermenilere yönelik faaliyetleri ön planda olmasına rağmen daha çok Nasturîlere yönelik olan ve Süryani Kadimlerin yaşadığı bölgeleri de içine alan bir alt misyon olarak "*Asur Misyonu*" da faaliyet göstermiştir.

1832 yılında İstanbul'a gelen Amerikalı Misyoner William G. Schaffer'in (1798-1883) bildiği bir çok dil arasında Süryanice ve Keldanîce de yer almaktadır. Misyonerlerin piri olarak

⁷ Mutlu; a.g.e., s. 290.

⁸ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 34.

⁹ Fendoğlu; a.g.e., s. 194.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Düvel-i Ecnebiye (DVN.DVE), Dosya No:24, Gömlek No:60.

¹¹ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 72.

¹² Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 75.

tanımlanan ve yaklaşık 69 yıl boyunca aktif misyonerlik yapan Elias Riggs (1810-1901) Keldanîce ve Süryanice biliyordu. Riggs, daha 20 yaşındayken Keldanî grameri üzerine bir kitap yayınlamıştı¹³. Hatta Amerika misyonunun Süryanilere yönelik faaliyetlerinin de artması üzerine 1837’de Süryanice yayın yapan bir matbaayı da devreye sokmuşlardır¹⁴. 1836 yılında ABCFM tarafından Horatio Southgate isimli misyoner, Türkiye, İran, Suriye ve Mısır’da daha ileri misyoner çalışmaları için imkân olup olmadığını araştırmakla görevlendiriliyordu. Southgate raporlarında, toplumun geneline ulaşmak için öncelikle Doğu Hıristiyanları üzerinde çalışma yapılmasını öneriyordu. Bu değerlendirmeler üzerine 1837’de Yakın Doğu Misyonu kuruluyordu. Bu misyona bağlı olarak, İstanbul’da Rumlarla çalışmak üzere John J. Robertson, Mardin’de Süryani Kadimlerle çalışmak üzere Southgate görevlendirildi. Onlara verilen talimat açıktı: *Mezhepçilik yapmadan Doğu kiliselerinin birliğini sağlamak ve Protestan ilkelerine ters düşmeyecek şekilde bu kiliselerin havarilere uzanan apolistik karakterini tanımak*. Kısacası; onları Protestanlaştırmaktan ziyade, değişik açılardan Protestan misyonu ile ilişkilerini geliştirmek amacı taşıyorlardı. Robertson 1842 yılında ailevi nedenlerle Amerika’ya dönmek zorunda kalınca, Southgate onun yerine İstanbul’a gitti ve 1844’te İstanbul’un ilk Protestan piskoposu oldu. Çalışmaların Ermeniler üzerinde yoğunlaşması sebebiyle Süryani Kadimlere olan ilgi zayıfladı. Southgate, Doğu patrikleri ile iyi ilişkilerini devam ettirmesine rağmen, kendisinden sonra görevlendirilen misyonerler Doğu kilisesi mensuplarını, ABCFM’nin ilk politikalarının aksine Protestanlaştırma faaliyetleri içine girince sıkıntı yaşanmaya başlandı. Bu süreç, 1850’de Southgate’nin istifasıyla sonuçlandı¹⁵.

Bedirhan Bey’in Nasturîlere yönelik hareketi sırasında isminden çokça bahsedilen Dr. Asahel Grant, 1839-1844 yılları arasında Van, Diyarbakır, Harput, Mardin ve Musul gibi önemli yerleşimleri ziyaret ederek, halk arasına girmiş ve bölgede kurulabilecek misyoner örgütü için incelemeler yapmıştı. Grant’ın çalışmaları sonrasında, 1841’de “*Hakkari Misyonu*” kuruldu; Bedirhan Bey ile Nurullah Bey’in saldırıları sırasında misyon da yıkıldı. Nasturî patriği, Musul’a

¹³ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 43.

¹⁴ Erdal Açıkses; Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 54.

¹⁵ Aziz Surya Atiya; Doğu Hıristiyanlığı Tarihi Mezopotamya’da İlk Doğu ve Batı Süryani Kiliseleri Yakubî, Nasturî, Maruni, Nsibin Yayınları, Södertälje-İsveç 1995, s. 37.

kaçarak İngilizlere sığındı. Bunun üzerine misyonerler, Hakkâri'de çalışamayacaklarını düşünerek faaliyetlerini Musul'a kaydirdılar. Aslında dağlarda yapılan çalışmaların çok da verimli olmayacağını düşünen Grant, daha 1839'larda çalışmayı Musul'a doğru kaydirmayı planlıyordu¹⁶. 1850'ye kadar Musul'da fazla başarı elde edilemedi ve örgütlenme Urmiye İstasyonuyla sınırlı kaldı. Fakat 1849 yılında Urmiye Misyonundan Justin Perkins'in Musul, Diyarbakır, Mardin gezisinden sonra bu bölgede Süryani Misyonu kurulması önerisiyle, bu yılda "*Musul Misyonu*" kuruldu. Musul'a atanan üç Misyoner Süryani Kadimlerle ilgili araştırmalara başladı.1850 yılında Dr. Dunmore, Diyarbakır'a misyoner atandı. Antep ve Urfa'da Türkçe öğrendi, fakat tehdit edildi ve devlet görevlileri onu koruma sözü vermedi. Erzurum'a kadar Mardin, Harput, Arapkir gibi merkezleri ziyaret eden doktor, 1852 yılında Harputlu Ermenileri beğendiğini bildirerek, şehrin stratejik konumunu övdü ve misyonun bu şehirde kurulmasını önerdi. 1855'te Harput Misyonu kuruldu¹⁷. Mardin'e gelip ikamet eden ilk Amerikalı misyoner, 1858'de Musul'dan gelen Williams'tır. Bu tarih aynı zamanda Mardin misyonunun kuruluşu veya ABCFM'nin kendi ifadeleriyle "*Mardin'i işgal*"¹⁸ tarihi olarak kabul edilir. Williams, çalışmaları sonucunda 1867 Ocağı'nda 19 üyeli ilk kiliseyi oluşturmuştur. Bu kilisenin ilk papazı (pastor), maaşı cemaat tarafından ödenen, Cercis bin Abdullah Hadaye isimli bir Süryaniydi¹⁹.

ABCFM, Osmanlı misyonunu 1860 yılında, nispeten özerk yan örgütlenmelere sahip dört dala ayırdı: *Doğu Misyonu, Batı Misyonu, Merkez Misyonu ve çok küçük Avrupa Türkiyesi Misyonu*. Yeni kurulan Doğu Misyonu, Musul, Diyarbakır ve Mardin'de bulunan şubeleriyle eski Asur Misyonu ile Arapkir, Bitlis, Erzurum ve Harput'ta faaliyet göstermiş olan Kuzey Ermeni Misyonunun birçok şubesini kapsıyordu²⁰.

¹⁶ Thomas Lourie;"Dr. Grant And The Mountain Nestorians", New Englander Nullius Addictus in Verba Magistri,, Vol. XI New Series Volume V, 1863, s. 446.

¹⁷ Suavi Aydın; Kudret Emiroğlu; Oktay Özel ve Diğerleri; Mardin Cemaat Aşiret Devlet, Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 281-182.

¹⁸ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 93.

¹⁹ Grattan Geary; Through Asiatic Turkey, Narrative of a Journey from Bombay to the Bosphorus, London 1878, s. 159-160.,; Aydın, Emiroğlu, Özel ve Diğerleri; a.g.e., s. 282; İshak Armale; Türkiye Mezopotamiasında Mardin, (Çev.: Turan Karataş), Nsibin Yayınevi, İsveç 1993, s. 38..

²⁰ Kieser; a.g.e., . s. 91.

Nisan 1868'de 24 yaşındaki Dr. Alpheus Newell Andrus ve karısı Louisa Türkiye'ye geldiler. Andrus altı ay Arapça çalışıp, yıllık 1000 dolar maaşla, yeni gelişen Mardin misyonuna atandı. Andruslar kısa süre Harputta kalıp, Mardin İlahiyat Okulu'nda görevli Theodora Pond'la birlikte Mardin'e geçtiler. Yaşlı Williams öldü ve Theodora ile Julia Pond başka yere gittiler. Bu dönemden sonra karı koca Andruslar Mardin'de yalnız kaldılar. Louisa öğrencilerin eşleri için okuma, biçki-dikiş, sağlık kurslarına başladı. Andrus, uç istasyon ve köylere uzun süreli seyahatler yaparak, Cudi köylerine kadar uzanıyordu. Bu dönemde, köy çocukları için üçüncü bir okul kuran Olive Parmalee, Mardin Misyonuna görevli geldi. Parmalee, kendi adına misyoner olarak gönderilen ilk yedi kadından biriydi²¹. 1877'de A.N. Andrus'un başkanlığındaki misyonda, Dr. Thom adında bir misyoner görevlidir. Thom'un eşi ve iki genç kadın ise misyonda öğretmen olarak görev yapmaktadırlar. Bu arada misyonu Avrupalı seyyahlar da ziyaret etmektedir. 1877'de bir süre misyonda kalan Geary, en son gelen Avrupalı seyyahın Assyriologist olarak nitelendirdiği, George Smith olduğunu söyler²².

1880'de, 1857 Şikago doğumlu Caleb Frank Gates Mardin misyonuna geldi. 13 yıl Mardin'de çalıştı²³. Caleb, 1894'te Harput Misyonu'nun başkanlığına atanacaktır²⁴. Mardin hastanesi de 1880'de açıldı. 1881'de Midyat İstasyonu açıldı. Andrus sık sık iki günlük yoldaki Midyat'a gidiyor, birkaç ay ailece orada kalıyorlardı. Parry'nin, Mardin-Midyat arasındaki halkın Amerikalı misyonerlerin seyahatleri sebebiyle yabancılara alışkın olduklarını söylemesi, bölgedeki yoğun misyoner trafiğini ortaya koymaktadır²⁵. Aynı yıl Mardin Misyonuna bağlı, toplam 6 kilise ve 25 yerleşim yerinde çalışma yürütülüyordu. Mardin Kilisesi ile Misyonun arası, ABD'den gelen fonların daha güzel bir kilise yapımı konusunda çıkan anlaşmazlıkla, bir dönem açıldı ve ilişki koptu. 1889'da kilise sayısı 8'e çıkmıştı ve üçü, son 10 yıl içinde faaliyete başlamıştı. Cemaatin 449 üyesi vardı, 13 günlük ibadet ve hafta sonu ayini yapıyordu. 21 istasyonun nüfus alanı 139.417, takipçiler ise 2.288 kişiydi. Pazar ayinlerine 1.187 kişi katılıyordu. 1887'de 1138 Kutsal kitap, 2465 başka kitap ve ders kitabı dağıtılmıştı. Mardin

²¹ Aydın, Emiroğlu, Özel ve Diğerleri; a.g.e., s. 282.

²² Geary; a.g.e., s. 158.

²³ Aydın, Emiroğlu, Özel ve Diğerleri; a.g.e., s. 283.

²⁴ Açıkseç; a.g.e., 159.

²⁵ Oswald H. Parry; Six Months In A Syrian Monastery, Horace Cox, London 1895, s. 176.

Misyonunun görevi de, bu aşamada ibadete önderlik etmekten çok, çevrede dine kazandırılacak yeni insanlar bulmak, eğitim ve dini kitapları dağıtmak olarak belirlenmişti²⁶.

Ermeni olaylarının başlaması misyonunun çalışmalarını artık bu olaylar çerçevesinde yapmasına sebep olmuştur. Misyon artık, eğitim ve kültürel çalışmalardan çok bir yandan Ermenilere yardım toplama girişimleri diğer yandan siyasi açıdan Ermeniler lehine bir ortam oluşturma çabaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Amerikan misyonu 1894'te Ermeni olayları sırasında sığınma yeri oldu²⁷. ABD'de yayınlanan gazetelerde de ilan şeklinde yer alan bu yardım faaliyetleri, Osmanlı Devleti tarafından dikkatle takip edilmekteydi²⁸. 1894 olayları sırasında Mardin mutasarrıfı olaylarda Amerikan Misyonerlerinin tahrikinin de rol oynadığını merkeze bildiriyordu²⁹. Bu olaylarda Amerikan misyonerlerinin etkileri Amerikalı misyonerlerle yerli yöneticilerin arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep oluyordu. Bu olaylar öncesinde ABD misyonerlerinin yerli yöneticiler ile sorun yaşamadıkları ABCFM raporlarına bile yansımıştı. Dewey, 1888 yılındaki bir raporunda yönetici-misyoner ilişkileri hakkında şunları söylemektedir:

“Son bir veya iki yıl içinde bizim konumuzda, misyonerler ile Türk yöneticileri arasındaki ilişkilerde pek fazla değişiklik olmadı. Görevlendirildiğim on yıl süresince bu ilişkiler genellikle tamamen memnun edici veya bazı durumlarda kişisel dostluk içinde oldu.”

Dewey raporun devamında, yöneticilerin görev sürelerinin kısılması ve sık sık yönetici değişikliği sebebiyle, yöneticilerle ilişkilerinin eskisi kadar iyi olmadığından şikayet etmektedir. Bu sebepler, yöneticilerle samimi olacak yeterli zamanı bulmalarını engellemektedir. Yöneticiler misyonerlerin çalışmalarına karşı genellikle ilgisizdirler. Ancak parasal avantaj veya daha açık bir ifadeyle rüşvet almaları mümkün olabilecek olayları da gözü açık bir şekilde beklemektedirler. Dewey, merkezi yönetimin yerel yöneticiler kadar ılımlı olmadığını da

²⁶ Aydın, Emiroğlu, Özel ve Diğerleri; a.g.e., s. 283-284.

²⁷ Aydın, Emiroğlu, Özel ve Diğerleri; a.g.e., s. 282.

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS), Dosya No: 2834, Gömlek No:31.

²⁹ Açıkseç; a.g.e., s.117.

belirtmektedir³⁰. Ancak Ermeni olaylarıyla beraber durum değişmiştir. ABD misyonerleri artık yerel yöneticilere karşı kendilerini “*koruyacak*” bir güce ihtiyaç hissetmektedirler. Bu sebeple, 1895’te Amerikalı misyonerler, Amerika Senatosu ve Temsilciler Meclisi’ne gönderdikleri bir raporda Erzurum ve Harput’ta konsolosluklar kurulmasını isterler. Erzurum’da kurulacak konsoloslukla, Bitlis ve Van koruma altına alınacağı gibi, Harput Konsolosluğu sayesinde de Mardin ve Musul’un da doğal olarak korunma altına alınmış olacağı, Amerikalılar tarafından belirtilmiştir³¹. Bundan sonra ABD misyonerleriyle ilişkilerin temelinde Ermeni meselesi yer alacaktır. Bununla beraber ABCFM’nin Mardin’deki misyonerlik faaliyetleri 1917’de ülkeyi terk edinceye kadar devam edecektir³².

Mardin Amerikan Okulu

Yukarıda 19. yüzyılda Mardin’de faaliyetleri hakkında bilgi verdiğimiz Amerikan misyonu, tüm faaliyetlerinin merkezi olarak bugünkü adıyla Diyarbakır Kapı (*o günkü adıyla Meşkin*) mahallesinde, şehrin kenarında denilebilecek bir noktada bir üs oluşturmuştur. “*Misyon kompleksi*” olarak nitelendirebileceğimiz bu üs, Amerikan misyonerlerine ait eğitim kurumlarıyla birlikte; hastane, yetimhane, eczane ve misyonerlerin kalacakları mekân olarak düzenlenmişti.

Bu üssün ne zaman nasıl elde edildiği konusunda çok net bilgi olmasa da, muhtemelen 1858’de Mardin’e gelen Williams’ın çalışmaları sonrasında kurulmuş olmalıdır. Amerikan misyon okullarının, genellikle misyonerlerin bulabildiği evlerde faaliyete başlaması gerçeğini göz önüne aldığımızda, Mardin’de de benzeri bir başlangıçtan bahsetmemiz mümkündür. Muhtemelen Williams’ın, biraz da şehrin kenarında göze batmayacak bir mekân olarak bulduğu ilk yer zaman içinde misyonun tüm kurumlarını içinde barındıran bir kompleks halini almıştır. Bu yapı zaman içinde, yönetim merkezi (saray) ve Katolik misyonuyla beraber şehrin en görkemli üç yapısından biri haline gelecektir³³.

³⁰ B.O.A., HR. SYS., Dosya No: 2735, Gömlek No:10.

³¹ Açıkse; a.g.e., 181-183.

³² Aydın, Emiroğlu, Özel ve Diğerleri; a.g.e., s. 285.

³³ Geary; a.g.e., s. 155.

ABD'nin İstanbul Sefareti tarafından 1903'te Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne gönderilen “Amerika'nın Mekatip ve Müessesat-ı Hayriye ve Diniyesini Mübeyyin Cevdvel” de Mardin Sancağı'nda bulunan kurumlar şöyle belirtilmiştir: “Zükur Mektebi ve Müştemilatı, İnas Mektebi ve müştemilatı, Ruhban Mektebi, Hastahane ve Eczahane, misyoner mesakini ve arazi vesaire.”³⁴ İstanbul Sefareti tarafından, resmen bildirilen bu kurumların hepsi, “cedvelde” yer almayan yuva ve yetimhaneye birlikte tek bir alanda toplanmıştı.

Williams döneminde başlayan eğitim kurumları, diğer tüm yabancı okulları gibi izinsiz ve ruhsatsız olarak açılmışlardır. Yine bu okulların ilk etapta düzenli bir okul yapılanması içinde başladıklarını da düşünmek mümkün değildir. Misyonerlerin kaldıkları mekânları okul olarak kullanarak başladıkları bu süreç, zamanla daha organizeli eğitim kurumlarının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Kayıtlarda göze çarpan önemli bir husus da, Mardin'de sadece idadi düzeyindeki okullar ile birlikte ruhban okulundan bahsediliyor olmasıdır. Ancak bu okullara hazırlayıcı düzeyde daha alt kademedeki okulların olmaması mümkün görünmemektedir. 1888'de ABD misyonerlerinin yuva açmış olmaları³⁵ daha alt düzeyde okulların mevcudiyetini akla getirmektedir. Kayıtlarda yer almasa da, misyonerlerin “common schools” dedikleri³⁶ sonraki eğitim faaliyetlerine basamak oluşturacak daha alt düzeyde okul Mardin'de de mevcuttur.

Mardin'de Amerikan okulları içinde ilk olarak faaliyete başlayan Osmanlı kayıtlarında “Zükur Mektebi” olarak adlandırılan idadi düzeyindeki erkek okuludur. Bu okulun açılış tarihi 1316 tarihli Maarif Salnamesinde Hicri1288 (Miladi 1872-1883), hemen bir yıl sonraki 1317 tarihli Maarif Salnamesinde ise Hicri 1286 (Miladi 1869-1870) olarak belirtilmektedir. Bu okulun ruhsat tarihi ise 1892-1893 yıllarındadır³⁷. ABD İstanbul sefaretinin 1903'te verdiği bilgilerde ise okulların açılış tarihi olarak Hicri 1280 (Miladi 1863-1864) tarihi verilmektedir. Kocabaşoğlu, ABCFM kayıtlarına dayanarak bu okulun açılış tarihini 1885 olarak vermektedir. Misyonun Mardin'deki çalışmaları göz önüne alındığında ABD makamlarının verdiği bilgiler

³⁴ Gülbadi Alan, “Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı Topraklarında Faaliyet Gösteren Amerikan Kurumları”, Yeni Türkiye, S. 45, Mayıs-Haziran 2002, s. 400-402.

³⁵ Aydın, Emiroğlu, Özel ve Diğerleri; a.g.e., s. 284.

³⁶ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 86.

³⁷ Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire, s. 1052-1053 ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i , s. 1195-1197.

daha gerçekçi görünmektedir. Bu okul açılışında 20 öğrenci ile eğitime başlamıştır³⁸. 19. yüzyılın sonlarında ise öğrenci sayısı 40'a ulaşmıştır.1887-88'de ABCFM kayıtlarına göre 48'dir³⁹. Osmanlı kayıtlarına göre öğrenci sayısı 1898'de 40, 1899'da ise 42'dir⁴⁰.

Hem Osmanlı hem de ABD makamları kayıtlarına göre Erkek Lisesi ile aynı tarihlerde açılan başka bir okulda Kız Lisesi'dir. Bu okulların amacı ikiliydi. Bir kere genel amaç kızların eğitimini artırmaktı. Özel amaç ise bayan öğretmenlerin yetişmesine katkıda bulunmak, hiç değilse yerli misyoner yardımcılarına ve yerli öğretmenlere okumuş eşler yetiştirmektir⁴¹. Maarif Salnamelerine göre; 1898'de 25, 1899'da ise 23 kız öğrenci bulunmaktadır⁴².

Eğitim süreleri üç yıl olan bu okullar eğitim görenlerin başında Ermeniler gelmekteydi. 1887-88 eğitim yılında Erkek lisesinin 48 öğrencisinden 37'si Ermeni Protestan, 5'i Süryani Kadim, 5'i de Katolik'ti. Hatta 1885-1886 döneminde bir Müslüman öğrenci de vardı⁴³. Arapça, Ermenice, Süryanice, Türkçe ve İngilizce eğitim verilen bu okullarda, sınıflara bölünmüş olarak İncil Okuma, Aritmetik, Ermenice gramer, Coğrafya, Yazı, Müzik ve Kompozisyon, Tarih ve Teoloji dersleri verilirdi⁴⁴.

Bu okullar dışında, ABD misyonerlerinin Mardin'deki bir başka okulu, teoloji okulu olarak da nitelendirebileceğimiz "*ruhban okulu*"dur. Osmanlı resmi kaynaklarında bu okul hakkında bilgi yer almamaktadır. 1903'te ABD İstanbul Sefaretinin verdiği "*Amerika'nın Mekatip ve Müessesat-ı Hayriye ve Diniyesini Mübeyyin Cevdvel*" de dahi bu okulun sadece adı bulunmaktadır. Aynı belgede "*Rehabin mektebi hakkında mahallinde fi 27 Mardin 1319'da tekrar isti'lam edildi*"⁴⁵ ifadesi ile bu okul hakkında resmi anlamda bilgi edinilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu okulun açılış tarihi Mardin'de ABD misyonunun diğer okullarından sonra

³⁸ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 166; Vahapoğlu; a.g.e., s. 114.

³⁹ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 171.

⁴⁰ Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire, s. 1052-1053 ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i , s. 1195-1197.

⁴¹ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 86.

⁴² Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire, s. 1052-1053 ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i , s. 1195-1197.

⁴³ Kocabaşoğlu; a.g.e.,s. 171.

⁴⁴ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 86; 1167-170.

⁴⁵ Gülbadi; a.g.m., s. 400-402.

olmalıdır. Okulun temel amacı, Arapça konuşulan bölgelere hizmet verecek misyoner yetiştirmektir⁴⁶. Okulun eğitim süresi 5 yaz dönemi idi. Okulun öğrencileri okulun açık olduğu 7 aylık dönemde okulda okuyorlar, yılın 5 ayında ise Hristiyan köylerde din öğretmenliği yapıyorlardı⁴⁷. Bir ara bu okula hazırlık sınıfı mahiyetinde “*acedemy*” ya da “*training scholl*” adıyla hazırlık sınıfları da açılmıştır⁴⁸.

Amerikan misyonunun Eğitim kadrosunun başında misyonerler olmakla beraber, yerli cemaatten öğretmenler de yer almaktaydı. Mardin Amerikan okulunda öğretmenlik yapan önemli isimlerden biri de Süryani Kadim Hanna Sırr Çıkkı’dır. Diyarbakır’da Süryani Kadim cemaatinin eğitim işlerinin uzun süre sorumluluğunu yapmış olan Hanna Sırrı Çıkkı’nın 1890’ların sonunda muhtemelen cemaatle yaşadığı bir sorun sebebiyle Amerikalıların daveti üzerine Mardin Amerikan Okul’unda ders vermeye başlamıştır⁴⁹.

ABD Protestan misyonerlerince Osmanlı coğrafyasında yapılan çalışmaların öncelikli hedefi, daha önce de belirttiğimiz gibi, Ermeniler olmasına rağmen Mardin’de yapılan çalışmalardan etkilenen öncelikle Süryani Kadimler olmuştur. Geary 1877’de Protestanlığa geçenlerin genellikle Süryani Kadimler olduğundan bahsetmektedir. Geary’e göre; “*Mardin’den 16 saatlik uzaklıktaki bazı köyler son zamanlarda Protestan olduklarını ilan etmişler böylece Amerikan misyonunun korumasına girmişlerdir.*”⁵⁰ Geary’nin Mardin’de bulunduğu tarihten birkaç yıl sonra artık, patriklik merkezi Deyruzzafaran’a çok yakın Benabil gibi bir köyde bile Protestan cemaatine rastlamak mümkündür⁵¹. Aynı şekilde 19. yüzyılın sonlarında, Mardin’e 5 km. uzaklıkta hemen Deyruzzafaran’ın yanında, Kalatılmırza köyünde de benzer şekilde Protestan varlığına şahit olmaktadır⁵².

⁴⁶ Açıkses; a.g.e., s. 87.

⁴⁷ Geary; a.g.e., s. 158-168.

⁴⁸ Kocabaşoğlu; a.g.e., s.173.

⁴⁹ Murat Fuat Çıkkı, Naum Faik ve Süryani Rönesansı, Baskıya Hazırlayan: Mehmet Şimşek, Belge Yayınları, İstanbul 2004, s. 131.

⁵⁰ Geary; a.g.e., s. 159-160.

⁵¹ Mardin Şer’iye Sicili. 270, 20 Muharrem 1297.

⁵² Parry; a.g.e., s. 104.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sadaret Düvel-i Ecnebiye (DVN.DVE).., Dosya No:24, Gömlek No:60.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.), Dosya No: 2735, Gömlek No:10.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS).., Dosya No: 2834, Gömlek No:31.

Salnameler

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i Amire.

Kitaplar-Makeleler

Açıkses, Erdal; Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Akyüz, Gabriel; Şabo Aktaş; Bakısyen (Alagöz) Köyü'nün Tarihçesi, Mardin 2004.

Alan, Gülbadi, "Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı Topraklarında Faaliyet Gösteren Amerikan Kurumları", Yeni Türkiye, S. 45, Mayıs-Haziran 2002, s. 389-420

Armale, İshak; Türkiye Mezopotamya'sında Mardin, (Çev.: Turan Karataş), Nsibin Yayınevi, İsveç 1993.

Atiya, Aziz Suryal; Doğu Hıristiyanlığı Tarihi, Nsibin Yayınevi, Södertälje-İsveç1995.

Aydın, Suavi; Kudret Emiroğlu; Oktay Özel ve Diğerleri; Mardin Cemaat Aşiret Devlet, Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Bell, Gertrude Lowthian; Amurath to Amurath, Londra 1911.

Çerme, Tomas;"Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Faaliyetler", Yaba Edebiyat, Ocak-Şubat 2004, s.10-12.

Çıkkı, Murat Fuat; Naum Faik ve Süryani Rönesansı, Baskıya Hazırlayan: Mehmet Şimşek, Belge Yayınları, İstanbul 2004.

Fendoğlu, Hasan Tahsin; Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerikan İlişkileri, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

Geary, Grattan; Through Asiatic Turkey, Narrative of a Journey from Bombay to the Bosphorus, London 1878.

Halfin; XIX. Yüzyıl'da Kürdistan Üzerine Mücadeleler, Komal Yayınları, İstanbul 1992.

Haydaroğlu, İlknur Polat; Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

- Kinneir, John Macdonald; Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814 with Remarks on the Merches of Alexandar and Retreat of the Ten Thousand, London 1818.
- Kocabaşoğlu, Uygur; Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, Arba Yayınları, İstanbul 1989.
- Lourie, Thomas;"Dr. Grant And The Mountain Nestorians", New Englander Nullius Addictus in Verba Magistri,, Vol. XI New Series Volume V, 1863
- Mutlu, Şamil; Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.
- Nelhans, Bertil; Asuri, Süryani, Kildani Adlandırmalarının Dünyü Bugünü Üzerine, Nsibin Yayınevi, Södertälje-İsveç 1990.
- Parry, Oswald H., Six Months In A Syrian Monastery, Horace Cox, London 1895.
- Vahapoğlu, M. Hidayet; Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, MEB Yayınları, Ankara 1997.
- Yonan, Gabriele, Asur Saykırımı Unutulan Bir Holocaust, (Çeviren: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul 1999.